

DIACHRONNÍ VÝVOJ JAZYKŮ JAKO ZMĚNA SYSTÉMU

ZMĚNA V JAZYCE

Základním předmětem diachronní lingvistiky je *diference*.

Jedním z možných českých překladů tohoto slova je *rozdíl*, což nám říká prostě to, že se dvě věci od sebe odlišují, jiným možným překladem je *změna*, což je vlastně speciální příklad rozdílu, který vzniká chápáním nadčasově jediné věci jako dvou rozdílných věcí, lišících se stavem v okamžiku jednom od stavu v okamžiku druhém.

Pro pojetí změn je výhodné chápat je jako oddělené (diskrétní) stavy, ačkoliv spousta změn se děje spojitě. Pro účely diachronní lingvistiky si však vystačíme s pojetím změn jako diskontinuálních procesů.

Jazyk je systém systémů. Tím míníme, že je utvářen menšími systémy, přičemž popis vývoje nějakého jazyka můžeme chápat jako změny těchto dílčích systémů. To je výhodné i pro vystižení procesu štěpení jazyků – každý z nových jazyků se od jiného nového jazyka i od jazyka původního liší provedením či neprovedením nějaké změny.

Pro změnu jazykového systému si zavedme termín **transformace**. Tento termín prostě říká, že se něco děje (při nulové transformaci neděje), tj. zabývá se poznáním změny (gnoseologií změny), nezabývá se však otázkou proč se to děje (ontologií změny).

Ačkoliv v popisu diachronního vývoje vlastně pracujeme od časově mladšího materiálu k staršímu či dokonce jenom rekonstruovanému staršímu materiálu, je ve výkladu výhodné pro názornost počínat popis změn od stádia nejstaršího, samozřejmě až poté, co jsme důvody pro danou rekonstrukci vyložili.

ZÁPIS A VYJÁDŘENÍ TRANSFORMACE

Při popisu transformací rozlišujeme tři termíny:

Operand je vstupní komponent transformace, *operátor* je faktor změny a *obraz* je *výsledek*.

Například ide. **k* je operandem, psl. *č* je obrazem a operátorem je palatalizace velár před měkkými samohláskami.

Transformaci můžeme vyjádřit různými způsoby.

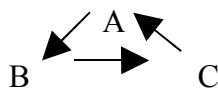
Jedním je prosté lineární horizontální zobrazení tohoto typu (operand je vlevo, obraz vpravo, šipka naznačuje směr transformace):

$$A \rightarrow B, B \rightarrow C, C \rightarrow A$$

Jiným zobrazením je pomocí tabulky vertikální, která je většinou výhodnější z hlediska názornosti (operand je na horním řádku, obraz na dolním, šipka naznačuje směr transformace):

↓	A	B	C
	B	C	A

Třetí možností je graf přechodů (šipka opět naznačuje směr transformace):

Další možností je vyjádření přechodů pomocí tzv. maticového zobrazení (první řádek vyjadřuje operandy, první sloupec obrazy, šipka směr přechodů, plus označuje provedení transformace, mínus či nula její neprovedení):

↓	A	B	C
A	-	-	+
B	+	-	-
C	-	+	-

Ve všech čtyřech příkladech je o vyjádření vztahu, který můžeme vyjádřit i slovně například takto: Písmeno se změní v následující písmeno v abecedě. Je-li písmeno posledním písmenem v abecedním seznamu, změní se v písmeno v abecedě první.

Za transformaci ovšem musíme považovat i následující situaci:

↓	A	B	C
A	+	-	-
B	-	+	-
C	-	-	+

Stav, kdy obraz je shodný s operandem, nazýváme nulovou transformací. Její význam ovšem nulový není. Pokud například v litevštině nedošlo k palatalizaci velár a ve slovanštině došlo, pak v prvním případě z důvodů analogických musíme mluvit o nulové transformaci a ta (spolu s onou transformací provedenou) nám slouží jako pomůcka pro označení času štěpení příbuzných jazyků.

TYPY TRANSFORMACÍ

Transformace klasifikujeme podle toho, jestli jsou **uzavřené** nebo **otevřené**.

Uzavřená transformace je taková, při které množina obrazů neobsahuje žádný prvek, který by nebyl v množině operandů, tj. žádný nový prvek nevzniká.

Například tato transformace je uzavřená:

↓	A	B	C
	B	C	A

Stejně tak i následující transformace je uzavřená:

↓	A	B	C
	B	B	B

Pro uzavřenost operace tedy také platí, že počet obrazů je nejvýše stejný nebo nižší než počet operandů.

Proto transformace jako jsou například následující dvě nejsou uzavřené:

↓	A	B	C
	B	C	D

↓	A	B		C
	B	C	Z	A

Co se týče příkladů z diachronní fonologie, transformace prvního germánského posunutí je uzavřená transformace:

↓	T	D	T'
T	-	+	-
D	-	-	+
T'	+	-	-

Naproti tomu první palatalizace velár ve slovanštině není uzavřená:

↓	<i>k</i>	<i>g</i>
<i>k</i>	+	-
<i>g</i>	-	+
<i>č</i>	+	-
<i>(d)ž</i>	-	+

Uzavřenost není jedinou vlastností, kterou u transformací hodnotíme.

Jinou vlastností je **jednoznačnost**. Transformace je jednoznačná tehdy, kdy se kterýkoliv operand převádí na pouze jediný obraz:

↓	A	B	C
A	-	-	+
B	+	-	-
C	-	+	-

Příkladem z diachronního vývoje může být odstranění opozic mezi indoevropskými pravými vokály v indoíránských jazycích:

↓	<i>a</i>	<i>e</i>	<i>o</i>
<i>a</i>	+	+	+

Z výše uvedených transformací je takovou transformací ovšem i ono známé germánské posunutí.

Oproti tomu první palatalizace velár ve slovanštině je nejednoznačnou transformací.

Jinou možností klasifikace je posouzení, zda je transformace **jednojednoznačná**, totiž jestli má každý obraz svůj operand.

Tato klasifikace existuje uvnitř klasifikace na jednoznačné a víceznačné transformace.

Příkladem otevřené jednojednoznačné transformace je tato:

↓	A	B	C
	D	E	F

Příkladem uzavřené jednojednoznačné transformace je nám už dobře známá transformace:

↓	A	B	C
	B	C	A

Jiným příkladem může být nám také dobře známé posunutí v germánštině:

↓	T	D	T'
T	-	+	-
D	-	-	+
T'	+	-	-

Uzavřenou jednoznačnou, ne však jednojednoznačnou, transformací je změna ide. rekonstruovaného systému neznělá–znělá–aspirovaná na baltský a slovanský systém neznělá–znělá:

↓	T	D	T'
T	+	-	-
D	-	+	+

Takovýmto typem transformace je ovšem i výše zmíněná transformace indoevropských pravých vokálů na indoíránský vokál jediný.